

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ТЕОРІЯ ІСТОРІЇ

УДК 930.2:00.3.345(48)

А. О. Курзенкова

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕОРІЙ ПОХОДЖЕННЯ СКАНДИНАВСЬКИХ РУН

Досліджуються провідні теорії походження скандинавських рун із північно-італійського, латинського та набатіанського різновиду арамейського семітського алфавітів. Основна увага зосереджується на розгляді та аналізі основних положень, щодо виникнення та розвитку рунічної абетки у працях східно- та північноєвропейських рунологів.

***Ключові слова:** скандинавські руни, Старший Футарк, германці, теорії походження рун, рунологи.*

Одним з найважливіших напрямів Європейської інтеграції є міжнародна співпраця в галузі культури. Це партнерство охоплює весь історично помітний період Європейських кроскультурних зв'язків, в тому числі і скандинавські руни. Вони є одним з основних духовних витоків не тільки сучасної культури Північної Європи, насамперед Скандинавії, справили величезний вплив на культуру германців в цілому, а також відбилися в суміжних слов'янській культурі. Вивчення скандинавських рун як історичного джерела з історії має принципове значення при дослідженні етногенезу поліетнічної України, Скандинавії і Європи в цілому. При цьому руни актуальні як в плані ретроспективному, так і в перспективному, оскільки скандинавський чинник відіграв важливу роль у формуванні етнічної ідентичності і продовжує залишатися важливою складовою частиною цього процесу.

Жодна рунічна проблема не досягла такого рівня дискусійності, як походження Старшого Футарка (рунічної абетки). Були зроблені спроби отримати його із латинського, грецького, північно-італійського та семітського алфавітів. Проте, жодний із них не може достатньо повно пояснити форми та звукове значення всіх рун. Будь-яке припущення про більш, ніж незначний розвиток рунічної форми (такої, як інверсія або коса горизонтальна лінія) від «материнської літери» до встановлених «рунічних спадкоємців» відкривають шлях можливостей для інтерпретацій теорій походження скандинавських рун. Окрім суто наукових аспектів, актуальність вивчення теорій генезису рун Старшого Футарка рельєфно вимальовується її прикладним характером: вони будуть корисні в процесі реалізації етнокультурного та конфесійного державного менеджменту всіх рівнів.

Дана проблема має свою історію вивчення. Дослідження окремих її аспектів здійснювалося в основному у зарубіжному науковому просторі. Поміж російських авторів, слід вказати працю видатного російського лінгвіста, фахівця з германського, індоєвропейського і загального мовознавства, члена Паризького лінгвістичного і Рунологічного товариств Швеції Е.А. Макаєва, який звертається до стислої характеристики стану вивчення питання про походження рунічного письма, висловлюючи власну гіпотезу, котра буде розглянута нами нижче [1]. Монографія російського дослідника О.А. Хлевова «Предвестники викінгов» містить матеріал стосовно місця і часу виникнення рун, в котрій автор виступає прихильником північно-італійської теорії походження Старшого Футарка [2].

Що стосується європейської історіографії то важливими роботами щодо теорій походження рунічної писемності є дослідження відомої італійської дослідниці, експерта ЮНЕСКО з питань скандинавської культури Хелени Джантіни [3], данського рунолога Е. Мольтке [4], шведського дослідника Отто фон Фрізена [5], німецького вченого Л. Вімера [6], які розкривають особливості виникнення рунічних систем, їх різновиди. Наприклад, Е. Мольтке дотримувався теорії автохтонного і незалежного зародження рунічної абетки, Отто фон Фрізен припускав, що джерелом генерування Футарка послужив грецький алфавіт, а Л. Вімер зв'язав німецький алфавіт з латинським. Проблема походження скандинавських рун також мала місце в науковій розвідці К. Марстрандера та В. Краузе, які висунули положення про зв'язок рунічного письма з різновидністю північно-італійського алфавіту.

Незамінною для відновлення історичного фону, на тлі якого відбувався генезис скандинавських рун, є стаття Джона Троєна «A Semilic origin of some runes. An influential foreign presence in Denmark» [7]. Автор доволі обережно пропонує розглянути на достовірно новому науковому рівні семітську теорію походження певних рун, що актуалізується в рамках нашого дослідження, оскільки всебічно вивчаючи питання стосовно скандинавських рун як історичного джерела, маємо враховувати якомога більше різноманітних, але достатньо аргументованих концепцій для того, щоб визначити, котра із перелічених стала основою для виникнення, становлення та функціонування Старшого Футарка. Доволі цікавою академічною працею є монографія Луйженго Тайнік, в якій автор намагається висвітлити провідні теорії походження рун, аргументуючи рівень їх автентичності [8].

Водночас слід констатувати, що назріла необхідність в координації дій і виробленні єдиної концепції між національними історіографічними школами стосовно вивчення питання походження скандинавських рун. Отже, мета даної розвідки полягає в аналізі ключових теорій походження Старшого Футарка.

В основу статті покладені епіграфічні джерела: руни Старшого Футарка та рунічні надписи, які в ході дослідження виправдали себе як унікальні за своєю цінністю, автентичні джерела значного масиву даних з історії [9].

Перш за все відмітимо, що із скандинавського погляду, здається, що рунічний прототип міг виникнути в регіоні, який охоплює узбережжя Південної Норвегії, області навколо Каттегат до Південно-Західного узбережжя Балтійського моря, з Данією як його центром. Адже в цій великій області було знайдено більшість найдавніших об'єктів, що відносяться до 50-350 рр. [8, р. 78]. Серед них згідно із рунологом Луйженго Тайнік найбільшу увагу привертає брошка із Мелдфорд (Шлезвіг-Гольштейну, Північно-Західна Германія, 50 р.), яка є місцевим надбанням. Її напис, на думку дослідниці, може бути латинським – *idis*, *Idis* від німецького жіночого імені *Ida* або *Idda*, тобто «[брошка] Иди (Идди)», або ж германським рунічним (при повороті на 180°) – *hiwi*, дат. п. від жіночого імені *Xiva* «для Хиви», або від слова *erilaz*, тобто «Еріл (майстру рун)» [8, р. 79]. Також вагомою рунічною знахідкою в контексті дослідження проблеми походження скандинавських рун є гребінець (160 р.) із написом «*harja*», знайдений у Вімоському болоті, що, ймовірно, був створений у регіонах на півдні від Балтійського моря. Інша рунічна знахідка має ту ж дату, на вістрі із *Øvre Stabu*, котре було виявлено в Південній Норвегії і відповідно вважається місцевим продуктом [8, р. 81].

У цьому контексті здається доречним припустити, що рунічне письмо могло розвиватися ще до часу виникнення найдавніших відомих написів. Звідси можемо здогадатися, що скандинавський рунічний прототип не обов'язково міг з'явитися в цій особливій області. Необхідно відзначити, щоб дослідити походження рунічної писемності, слід краще вивчити походження рунічних об'єктів, проте місце, де конкретний об'єкт знаходиться, не доречно автоматично ототожнювати з місцем його

походження. Обидва, як об'єкти, так і письменні люди могли переміщатися і подорожувати. Деякі джерела щодо походження оригіналу рун можуть бути знайдені при відповіді на питання: хто були рунографи, і звідки вони з'являлися?

Простежуючи походження об'єктів та імен, які позначалися на об'єктах, як видається, має вирішальне значення. Позначимо, що деякі із рунічних предметів, що були знайдені в Ілерупському та Вімоському болотах спочатку прийшли з Прибалтики, Норвегії та Південного Заходу Швеції. В той час, коли рунічні предмети, знайдені в болоті Thorsberg беруть початок із області між Нижньою Ельбою і Середнім чи Нижнім Рейном [8, р. 81–82]. Але ці факти не гарантують, що рунічна писемність зародилася в Норвегії, Швеції або Данії. Спочатку здається, логічно припустити, що рунічна писемність бере свій початок десь у вище зазначених регіонах, оскільки подібні міркування побудовані на спостереженні, котре вказує, що більшість з найдавніших відомих об'єктів були локалізовані саме там. Проте предмети, виготовлені на північному заході Німеччини і Північній Польщі одними з перших посвідчують зовсім інший напрямок [8, р. 82].

Складність дослідження питання про походження прототипу Старшого Футарка полягає в чималій відстані між місцями, де найдавніші відомі об'єкти були знайдені і місцями, які могли забезпечити існуючу матрицю алфавіту. Луйженго Тайнік, приміром, пропонує спробувати простежити походження рунічної писемності біля кордонів Римської імперії, особливо вздовж Рейнських рамп [8, р. 82]. Адже за переконанням дослідниці з тих пір існували контакти між германськими племенами й племенами, що жили біля північних узбережжя Північного моря. Ці зносини, можливо, спрямовувалися за маршрутом вздовж Рейну або Ельби на північ. Тому товари та культура могли легко поширитися від гирла Рейну до узбережжя Північного моря або по суші, від Рейну до Ельби і далі до Балтики і на північ.

Теоретично, рунічний алфавіт міг би бути створений членами романізованого плем'я, що мешкало в регіонах, недалеко від Рейну, очевидно, в перші століття н.е. Серед інших можливих кандидатів рунологами перелічуються германські найманці, які перебували на службі в римській армії, котрі при поверненні додому були більш-менш освіченими, та торговці [8, р. 84; 3, р. 34].

Слід позначити, що з початку імперського періоду Рейн був рампою (лаймом) Римської імперії. Прикордонна зона, де римські та германські культури зустрілися і змогли об'єднатися, була б підходящим регіоном для германських народів у прийнятті та адаптації італійського алфавіту, з тим, щоб розробити відповідну систему писемності для германських мов. Можна припустити, що у германських найманців також була можливість познайомитися з системою письма, але скоріше за все вони мабуть прийняли б латинь [10, р. 64–68].

Російський філолог Енвер Ахмедович Макаєв вважає, що рунічне письмо виникло приблизно в I–II ст. під впливом одного повністю не встановленого зводу північноіталійських алфавітів в середовищі якогось із південногерманських племен, і потім поширилося на північ, охопивши поступово північ, схід і захід стародавньої Германії [1, с. 31–32]. Проте у світлі вищенаведеної гіпотези Е.А. Макаєва виникає питання: якою мовою розмовляли ці південногерманські племена? Цікаво, що російський дослідник не згадує про існування південно-германського діалекту, фактично не відповідає на власноруч поставлене питання. Відзначимо, що Енвер Ахмедович фактично визнає лише Східну і Західну Германію, залишаючи поза увагою Північну. Тобто теорія походження скандинавського рунічного алфавіту Е. Макаєва виглядає незавершеною і не достатньо аргументованою.

Російський науковець О.О. Хлезов вважає, що контактна зона в регіоні Північної Італії – Центральної Європи виглядає цілком правдоподібним претендентом на роль місця культурної взаємодії етрусків з південними германцями і виникнення нової

системи писемності [2, с. 160–178]. У будь-якому разі, він вказує на цілком очевидну появу майже десятка ідентичних знаків у двох географічно близьких алфавітах. Російський дослідник, враховуючи, що етрусський алфавіт був похідним від грецького й латинського, демонструє схему генетичної спадковості алфавітів, котру завершують руни: давньосхідні → фінікійський → східносередземноморський → грецький → латинський → етрусський → футарк [2, с. 179].

Шведський дослідник Джон Троєн акцентує увагу на схожості деяких рун за формою і звуковим значенням із літерами, знайденими в тому чи іншому алфавітах, що використовувалися в Північній Італії, але перш ніж область романізувалася. Серед них алфавіти Сондріо та Лугано, що мають найбільшу кількість букв, схожих на руни, але модель алфавіту Футарк повинна була, на погляд вченого, більш романізуватися, ніж будь-який із цих алфавітів [7, р. 290]. Джон Троєн вказує також на помітний географічний розрив між північно-італійськими написами на півдні від Альп і германськими народами на півночі від Дунаю і, навіть, ширшу відстань між написами Північної Італії і областями ранніх рунічних написів, підкреслюючи помітні недоліки північно-італійської теорії походження рун [7, р. 290].

Діаметрально протилежну думку запропонував рунолог Е. Мольтке. Він вважав, що рунічна писемність виникла далеко від рамп Римської імперії, оскільки відносини між римлянами та германськими племенами були доволі ворожими в прикордонних регіонах. Більше того, саме там процес романізації, за переконанням дослідника, протікав прямим шляхом і був всеосяжним, а для того, щоб рунічне письмо могло виникнути і зберегти своєрідність, необхідна була відособленість [4, р. 73–81]. Е. Мольтке вважав, що джерелом виникнення рунічного письма цілком могла бути Данія. Подібне припущення рунолога здається реальним, оскільки задовольняло наступні вимоги: 1) відома дистанція від Римської імперії; 2) наявність культурних зв'язків з Римською імперією; 3) високий культурний рівень Данії в перші століття н.е [4]. Проте зазначимо, що подібна думка досить архаїчна. Відомо багато випадків взаєморозуміння між римлянами та германськими племенами на Рейні і в підпорядкованій Германії. Факт, що вони не використовували римський оригінал, може інтерпретуватися як бажанням відхилитися від римлян, висловити культурну і політичну/військову ідентичність. Так чи інакше переконання для того, щоб писати рунами, очевидно, з'явилося в час, коли римські та германські народи підтримували зв'язки.

Рунолог Тайнік Л. висловлює думку, що германський народ в епіграфічному використанні писемних знаків наслідував римську практику писемності. Дослідниця вказує на схожість римсько-германських способів, якими підписувалася зброя [3, р. 84]. Адже в той час в осередку римських та германських воїнів був поширений звичай надписувати на власній зброї звитяжні імена. Більше того, здається, що руни були набагато кращим засобом для того, щоб відобразити германські мовні тенденції, ніж римський алфавіт. Ця невідповідність римської системи письма, можливо, була одним з факторів, які переконали певну групу розвинути власний оригінал. Ці обставини могли змусити їх спроектувати рунічний алфавіт, який, принаймні, надихнули звукові значення римських та грецьких літер. Цікаво звернути увагу на те, що Джон Троєн висуває два основні заперечення проти ідеї, що скандинави принесли оригінал (рунічне письмо) до Скандинавії. На його думку, рукописи в цілому не розсіювалися на цьому шляху. До того ж, відсутні свідчення щодо скандинавських воїнів у римській армії, перш ніж рунічний оригінал з'явився в Скандинавії [7, р. 291].

Три ознаки рунічного письма, які були аргументовані на захист грецької теорії, використовуються Джоном Троєном на користь семітської. Рунічний алфавіт, за переконанням автора – єдиний європейський алфавіт, який як відомо мав назви букв із значеннями, які притаманні буквам семітського алфавіту. Ім'я першої руни феху

«рогата худоба» та значення першої семітської літери «віл» практично мають одне і теж найменування [7, р. 293]. Це, на думку шведського дослідника, підтримує ідею, що семітський алфавіт був принаймні одним із моделей рунічного алфавіту. Всі руни за переконанням Дж. Троєна важко вивести із латинських букв, саме п'ять із них здаються автору більш подібними до літер Набатіанського різновиду арамейського семітського алфавіту [7, р. 292]. В той же час шведський дослідник деякі форми і звукові цінності рун пояснює, як курсивними так і великими латинськими літерами. Найбільш послідовно відповідність графіки і фонетичного значення встановлюється для рун і латинського капітального письма: вони повністю збігаються у 9 рун: b, f, h, i, k, l, r, t, u [7, р. 291]. Якщо при цьому врахувати основну особливість графіки рун – відсутність округлих ліній, то можна з достатньою впевненістю говорити про латинське письмо як прототип рунічного письма. Наприклад, звукове значення руни «еон» краще пояснюється курсивною латинською літерою Z.

Утім, руни: «gebu» (дар), «wunju» (радість), «perthu» (перту), на погляд автора, складно вивести з латинських літер, за формою і звуковим значенням вони краще пояснюються, як похідні від букв Набатіанського різновиду арамейського семітського алфавіту [7, р. 293]. Зазначимо, що Набатіанське королівство, включало приблизно сучасну Іорданію та Синай, проте з часом його зайняли римляни в 106 р., після чого воно стало провінцією Римської Аравії. В той час (приблизно в 125–200 рр.) тисяча стрільців, набраних із Римської Аравії, були розміщені на рампах Страубінгу в Баварії. Саме професійні воїни з Римської армії з'явилися в Данії близько 200 р. і, за переконанням Дж. Троєна, повністю реорганізували суспільство [7, р. 295–298]. Відповідно найдавніші рунічні надписи відносяться близько 200 р., і, скоріше за все, були тісно пов'язані з професійними воїнами, котрі вірогідно включали стрільців із Страубінгу. Джон Троєн вважає, що всебічне обговорення походження Футарка повинно виходити за рамки походження рун.

Таким чином, значна кількість подібних знаків, які пов'язують Футарк з латинським, грецьким, північно-італійським та набатіанським різновидом арамейського семітського алфавіту, створюють підґрунтя бачити в ньому продукт безумовного схрещування декількох культур і результат явних запозичень. На наш погляд, розгляд інтерпретацій походження Старшого Футарка, дійсно мусить включати генезис імен рун, розвиток рунічної форми, їх звукове значення та порядок рун у Футарку, враховуючи часовий та географічний діапазон розповсюдження скандинавських рунічних написів, їх функціональне призначення.

Перспективи дослідження проблеми пов'язані з подальшим виявленням об'єктивних пояснень теорій походження рунічної абетки, визначенням рівня автентичності змістовного навантаження встановлених гіпотез, проведенням їх порівняльного аналізу. Це дозволить в умовах активної модернізації історії виявити рівень достовірності вчень рунологів, звідси об'єктивно здійснити тлумачення та залучення провідних положень до дисертаційного дослідження, що дозволять розкрити найбільш достовірне пояснення виникнення рунічної писемності, коректуючи його в межах доступного матеріалу.

Список використаної літератури

1. Макаев Э. А. Язык древнейших рунических надписей: лингвистический и историко-филологический анализ / Э. А. Макаев. – М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 160 с.
2. Хлевов А. А. Предвестники викингов / А. А. Хлевов – СПб. : Евразия, 2002. – 336 с.
3. Jantina H. Runes around the North Sea and on the Continent AD 150-700. Texts and contexts / H. Jantina. – Netherlands: Organisation for Scientific Research, 1997. – 632 p.
4. Moltke E. The runes and their origin: Danemark and elsewhere / E. Moltke. – Copenhagen, 1985. – 231p.

5. Friesen O. Runbrynet fran Timans i Roma / O. Friesen // Gotlandskt Arkiv. – Visby. – 1941. – № 13. – S. 7–14.
 6. Wimmer L. De tyske Runemindesmærker / L. Wimmer // Aarboger. II R.kke. – 1894. – № 9. – S. 1–82.
 7. Troeng J. A Semilic origin of some runes. An influential foreign presence in Denmark c. AD 200 / J. Troeng // Fornvannen: Journal of Swedish Antiquarian Research. – Stockholm, 2003. – № 98. – P. 289–305.
 8. Looijenga Tineke Texts & contexts of the oldest Runic inscriptions / by Tineke Looijenga. – Inscriptions, Runic. 2. Runes – History. I. Title: Texts and contexts of the oldest Runic inscriptions. – Brill, Leiden, Boston, 2003. – 429 p.
 9. Norges runetidskrifter / Utg. ved G. Storm. – Oslo : Norsk. 2007. – 885 p.; Fornvannen. Journal of Swedish Antiquarian Research. – 1906-2012. – Доступний з: <<http://fornvannen.se/fornvannen.html>>.
 10. Kristel Zilmer Records and representations of Baltic Traffic in the Viking Age and the Early Middle Ages in Early Nordic sources/ Kristel Zilmer. – dissertationes philologiae Scandinavicae Tartuensis. – Tartu university: Press, 2005. – 401 p.
- Стаття надійшла до редакції 28.02.2013.

A. Kurzenkova

INTERPRETATION OF THEORIES OF THE ORIGIN OF THE SCANDINAVIAN RUNES

We study the leading theory of the origin of the Scandinavian runes. Attempts have been made to derive it from the Latin, North Italian and from letters of the Nabatean variety of the Aramaic alphabets. The main focus is on the analysis of the provisions concerning the origin and development of the runic alphabet in the writings of the East and Nordic scientists.

Key words: *the Scandinavian runes, the Elder Futhark, the Germans, the theory of the origin of runes, runolog.*

УДК 930.1(477)"19"Грушевський

Н. І. Романцова

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ М.ГРУШЕВСЬКОГО. ПРОБЛЕМА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ХХ СТ.

У статті розглянуто питання щодо аналізу українськими вченими ХХ ст. історичних поглядів М.Грушевського. Висвітлюються концептуальні аспекти та історіографічні оцінки наукової діяльності видатного вченого. У роботі показано стан висвітлення цієї проблеми в українських історіографічних дослідженнях. Зроблено висновок про те, що науковий доробок М.Грушевського потребує більш ретельного подальшого вивчення.

Ключові слова: *історичні погляди, наукова концепція, народницький напрям, історіографічний аналіз, українські науковці, вчені діаспори, радянські історики.*

Питання щодо історичних поглядів М. Грушевського не раз було предметом дослідження українських істориків ХХ ст. Тому є потреба характеризувати історіографічні оцінки дослідників щодо формування наукових поглядів історика, який надав поштовх подальшому розвитку української історичної науки. Це питання гостро дискутувалося історіографами ХХ ст. Зовсім протилежні погляди висловлювали радянські науковці та дослідники української діаспори.